

© Copyright by Poznan University of Medical Sciences, Poland

REVIEW PAPER

Modification of the face and its symbolism

JoFA

PRACA POGLĄDOWA

Modyfikacja twarzy i jej symbolika

Katarzyna Miądowicz-Owczarzak^{*a}, Maria Borysewicz-Lewicka^b

Department of Risk Group Dentistry, Chair of Pediatric Dentistry, Poznan University of Medical Sciences, Poland

Zakład Stomatologii Grup Ryzyka, Katedra Stomatologii Dziecięcej, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

^a <https://orcid.org/0000-0001-9163-3783>

^b <https://orcid.org/0000-0002-7127-6018>

DOI: <https://doi.org/10.20883/jofa.56>

*** Corresponding author / Osoba do kontaktu**
e-mail: mary@ump.edu.pl

ABSTRACT

Taking care of the external appearance, and in particular the face, has been and is a phenomenon that binds society bonding in everyday and cultural life. Body decoration, including the face, falls under the categories of modification of the so-called transforming and can take many forms. The article discusses the phenomenon of face modification and its symbolic meaning on the examples of tattoos (Polynesian „moka”, Japanese „kanji inu”) piercing (Murs tribe), scarification (tribal scars) as well as extreme forms of modification („bagel head”).

Keywords: face modification, history, symbolism.

STRESZCZENIE

Dbłość o wygląd zewnętrzny, a w szczególności twarz była i jest zjawiskiem spajającym społeczeństwa zarówno w życiu codziennym, jak i kulturowym. Zdobienie ciała, w tym twarzy, mieści się w kategoriach modyfikacji tzw. przekształcania i może przybierać różnorodne formy. Artykuł omawia zjawisko modyfikacji twarzy i jej symbolicznego znaczenia na przykładach tatuażu (polinezyjski „moka”, japoński „kanji inu”), piercingu (plemię Murs), skaryfikacji (blizny plemienne), jak również ekstremalnych form modyfikacji („głowa bajgla”).

Słowa kluczowe: modyfikacja twarzy, historia, symbolika.

Introduction

People have always decorated their bodies desiring to look attractive in this way. These

Wstęp

Ludzie od zawsze przyozdabiali swoje ciała, pragnąc w ten sposób wyglądać atrakcyjnie.

methods differed depending on the place, time, culture and technology, however, the connecting element was and is their socio-cultural significance. In the literature, body decoration including face falls within the broadly understood category of modification of the so-called transformations. Jakubowska [2009], writing about body modification, emphasizes that this phenomenon has two meanings (narrower and wider): quote: „In the first case, this term would refer to such practices, as tattooing, piercing, burning, cutting or the use of implants, i.e. practices taken to change the appearance and shape of the body. In the latter case, this list can be extended, adding to it practices such as gymnastics, bodybuilding or diet, the use of which also aims to change the appearance, but the effects in this case are visible in the long run” end of quote [by 1].

Currently, the human body has become a "golden medium" through which you can express both concern for yourself and your identity, and often also your individuality. The external appearance of a person has become a kind of "wish-fulfilling medicine" advertisement, in which medical means are used to meet clearly defined, *prima facie* non-medical wishes of the patient [2].

Tattoo

In the history of mankind, one of the oldest forms of body modification has become a tattoo, the name of which is derived from the Tahitian language, where *tatau* means "sign". Almost every culture, regardless of geographic location, social or religious status, has used a tattoo in its history [3].

One of the examples of a tattoo defining a social position, adding prestige and defining belonging to a specific tribe in ancient cultures (Maoris in New Zealand) was the Polynesian tattoo, the so-called *moko* or *amoka* (lizard) performed on the face (in the form of geometric patterns, spirals, meanders) exclusively in tribal leaders and distinguished warriors (**Figure 1**) [4]. The size of the tattoo on the face depended on age and wealth. The procedure itself began in adolescence and continued for most of her life. After death, such decorated heads (after appropriate preparation) were kept by the given tribe. In the case of enemies, these heads were displayed to the public as an expression of disrespect, and in the case of friends, they were kept

Sposoby te różniły się w zależności od miejsca, czasu, kultury oraz techniki, jednak elementem je spajającym było i jest ich znaczenie społeczno-kulturowe. W piśmiennictwie zdobienie ciała, w tym twarzy, mieści się w szeroko rozumianej kategorii modyfikacji, tzw. przekształcenia. Jakubowska [2009], pisząc o modyfikacji ciała, podkreśla, że zjawisko to ma dwa znaczenia – węższe i szersze: „W pierwszym przypadku określenie to odnosiłoby się do takich praktyk, jak tatuowanie, piercing, przypalanie, cięcie czy stosowanie implantów, czyli praktyk podejmowanych po to, by zmienić wygląd i kształt ciała. W drugim przypadku listę tę można rozszerzyć, dodając do niej takie praktyki, jak gimnastyka, bodybuilding czy dieta, których stosowanie również ma na celu zmianę wyglądu, lecz efekty w tym przypadku widoczne są w dłuższej perspektywie czasu” [1].

Obecnie ludzkie ciało stało się „złotym środkiem”, dzięki któremu można wyrazić zarówno troskę o samego siebie, jak również swoją tożsamość, a często także indywidualność.

Wygląd zewnętrzny człowieka stał się swoją reklamą „wish-fulfilling medicine”, w której wykorzystuje się środki medyczne, aby spełnić wyraźnie określone, *prima facie* niemedyczne życzenia pacjenta [2].

Tatuaż

W dziejach ludzkości jedną z najstarszych form modyfikacji ciała stał się tatuaż, którego nazwa wywodzi się z języka tahitańskiego, gdzie *tatau* oznacza „znak”. Niemal każda, kultura niezależnie od położenia geograficznego, statusu społecznego czy religijnego, stosowała sztukę tatuazu w swojej historii [3].

Jednym z przykładów tatuazu wyznaczającego pozycję społeczną, dodającego prestiżu oraz określającego przynależność do danego plemienia w dawnych kulturach (Maorysi w Nowej Zelandii) był tatuaż polinezyjski, tzw. *moko* lub *amoka* (jaszczurka) wykonywany na twarzy (w postaci wzorów geometrycznych, spirali, meandrów) wyłącznie u wodzów plemiennych i zasłużonych wojowników (**Rycina 1**) [4]. Wielkość tatuazu na twarzy zależała od wieku i bogactwa. Sam zabieg rozpoczynano w okresie dojrzewania i kontynuowano przez większość życia. Po śmierci tak udekorowane głowy (po odpowiednim przygotowaniu) były zachowywane przez dane plemię. W przypadku wrogów głowy te wystawiano na widok publiczny jako wyraz braku szacunku, zaś w przypadku przyjaciół

secret in a holy place (**Figure 2**) [5]. The tattoo itself was made with a sharply bone or a shark's tooth, leaving shallow grooves on the skin in which the dye was rubbed. Tattoos made on the cheeks, around the mouth or nose resembling a lattice pattern or rows of parallel lines could also be found in pre-Columbian times in the Moche culture in Peru [4].

The magical function of the tattoo could also be seen among the Mayans, who decorated their faces as a sign of marriage, but above all, this tattoo was supposed to indicate tribal affiliation and position. In Southeast and East Asia the tattoo was also a protection against diseases of the soul as well as the body [4].

Tattooing gained exceptional importance in Japan where it was first used in penitentiary cells-as a symbol of punishment for offenses committed and used until the 17th century in the form of both the sign on the forehead "kanji inu (dog)". The Romans and Greeks also used this form of body modification for social identification-stigmatization of slaves ("epidramma fugitivorum" - "stigma of fugitives") and captives (Battle of Samos 5th century BC) when, as a sign

przechowywano je w świętym miejscu, zachowując to miejsce w tajemnicy (**Rycina 2**) [5]. Sam tatuaż wykonywany był za pomocą ostro zakończonych kości bądź zęba rekina, pozostawiając na skórze płytkie rowki, w które wcierano barwnik. Tatuże wykonywane na policzkach, w okolicy ust czy nosa, przypominające wzorem kraty lub rzędy równoległych linii, można było również spotkać w czasach prekolumbijskich w kulturze Moche na terenie Peru [4].

Funkcję magiczną tatuażu można było dostrzec także wśród Majów, którzy zdobili swoje twarze na znak zawarcia małżeństwa, ale przede wszystkim tatuaż ten miał świadczyć o przynależności plemiennej i zajmowanej pozycji. Na terenach Azji Południowo-Wschodniej i Wschodniej tatuaż pełnił ponadto rolę ochronną zarówno przed chorobami duszy jak i ciała [4].

Wyjątkowego znaczenia nabral tatuaż w Japonii, gdzie po raz pierwszy został zastosowany w celach penitencjarnych - jako symbol kary za dokonane przewinienia i stosowany aż do XVII wieku w postaci zarówno znaku na czole „kanji inu” (pies). Rzymianie i Grecy także wykorzystywali taką formę modyfikowania cia-

▲ **Figure 1.** Polynesian tattoo, <https://www.polynesia.com/blog/ta-moko-maori-tattooing>
 ▲ **Rycina 1.** Tatuaż polinezyjski, <https://www.polynesia.com/blog/ta-moko-maori-tattooing>

▲ **Figure 2.** Maori head tattooed, EW Clark collection. Source: Sebbelov G. 1912
 ▲ **Rycina 2.** Wytatuowana głowa Maorysów, kolekcja EW Clark, Źródło: Sebbelov G. 1912

of victory, the Athenians tattooed the losers on their foreheads with an owl as a symbol of the city. It should be noted that in ancient times in both Greece and Rome there was a complete ban on tattooing, as it was considered a barbaric act [3, 4].

Piercing

Another form of face decoration is piercing, which is currently one of the most popular modification methods next to tattoos.

In history, piercing, just like a tattoo, served both an aesthetic function and as well as determined belonging to a specific social group. In ancient Rome, persons wearing an earring enjoyed a higher status in society, although at the same time it was a symbol of slavery [6].

The earrings were worn by the ancient pharaohs, as it can testify to, for example period monument from the predynastic period located in the Rijksmuseum in Amsterdam. The lobes with marked earring holes symbolized protection against demons and the most famous example of such an action is the statue of Nefertiti, Akhenaten's wife - a pharaoh from the 18th Dynasty on display at the Egyptian Museum in Berlin. At this point, it should also be mentioned that the ancient Egyptian society was not limited to the use of ear piercing exclusively on humans. A prime example is the statue of a domesticated cat with an earring in its ear exhibited at the Louvre Museum in France [7].

The magical importance of piercing was also reflected in the culture of South America, among the Maya and Aztecs where it was reserved only for shamans who made the piercing of the tongue, believing that this procedure allowed for better contact with the gods. In addition, warriors made piercing of the nasal septum in order to improve their attractiveness and to be more formidable in combat [8].

Piercing as a sign of entering adulthood can be now observed in women from the Murs tribe (the shepherdess people in Ethiopia), whose lower lip is incised and a clay disc is placed in it (**Figure 3**). Preparations for this procedure begin in childhood, when little girls are placed a stick in the previously cut lip, and then, after the wound heals, an oval block is first inserted in its place, and after the wound is finally stretched, a clay disc, the diameter of which can reach 35 cm. Please note that in order to facilitate the carrying of the disc, Murs women have two lower

ła w celu identyfikacji społecznej - piętnowania niewolników („epidramma fugitivorum” - „piętno zbiegów”) oraz jeńców (bitwa pod Samos V w. p.n.e.), kiedy to na znak zwycięstwa Ateńczycy wytatuowali przegranym na czole motyw sowy jako symbol miasta. Należy zaznaczyć, że w czasach starożytnych zarówno na terenie Grecji, jak i Rzymu panował całkowity zakaz wykonywania tatuażu, gdyż uważano go za działania barbarzyńskie [3, 4].

Piercing

Inną formą zdobienia twarzy jest piercing (kolczykowanie), który aktualnie obok tatuażu jest jedną z najbardziej rozpowszechnionych metod modyfikacji.

W przeszłości piercing, podobnie jak tatuaż, pełnił zarówno funkcje estetyczne, jak również określał przynależność do określonej grupy społecznej. W starożytnym Rzymie osoby noszące kolczyk w uchu cieszyły się wyższym statusem w społeczeństwie, choć jednocześnie był to symbol niewolnictwa [6].

Kolczyki nosili starożytni faraonowie, o czym może świadczyć chociażby pomnik z okresu przeddynastycznego znajdujący się w Rijksmuseum w Amsterdamie. Płatki uszu z zaznaczonymi otworami po kolczykach symbolizowały ochronę przed demonami, a najsłynniejszym przykładem takiego działania jest posąg Nefertiti, żony Echnatona - faraona z XVIII dynastii, wystawiony w Muzeum Egipskim w Berlinie. W tym miejscu należy również wspomnieć, że społeczeństwo starożytnego Egiptu nie ograniczało się do stosowania piercingu uszu wyłącznie u ludzi. Doskonałym przykładem jest posąg udomowionego kota z kolczykiem w uchu wystawiony w Muzeum Louvre we Francji [7].

Znaczenie magiczne piercingu znalazło również swoje odzwierciedlenie w kulturze Ameryki Południowej, wśród Majów i Azteków. Był on zarezerwowany wyłącznie dla szamanów, którzy dokonywali przekłuwania języka, wierząc, iż zabieg ten umożliwi im lepszy kontakt z bogami. Ponadto wojownicy dokonywali przekłuwania przegród nosowych w celu poprawy swojej atrakcyjności oraz bycia bardziej groźnym podczas walki [8].

Piercing jako przejaw wejścia w dorosłość można zaobserwować obecnie u kobiet z plemienia Murs (lud pasterki w Etiopii), którym nacina się dolną wargę i umieszcza się w niej gliniany krążek (**Rycina 3**). Przygotowania do tego zabiegu rozpoczynają się już w dzieciństwie, kiedy to małym dziewczynkom w rozciętej wardze umieszcza się

▲ Figure 3. Women of the Mursi tribe, <https://cultinera.wordpress.com/2019/09/21/los-mursi/#jp-carousel-5522>
 ▲ Rycina 3. Kobiety z plemienia Mursi, <https://cultinera.wordpress.com/2019/09/21/los-mursi/#jp-carousel-5522>

incisors knocked out. In everyday life, however, they do not wear clay discs all the time, as a result of which the lower lip droops, revealing the missing teeth [9].

Scarification

Scarification, i.s. body decoration by cutting, burning or scratching the skin and the subsequent formation of scars creating specific patterns similarly to a tattoo or piercing, through its pattern it reflected the character of the community, its geographic location and cultural context. Scarification as an example of a ceremony (although already fading away) is also present in the Republic of Benin (Africa) among children whose faces are cut out with the same pattern as their fathers. These patterns may run from the temples through the forehead and nose, or from the nostrils under the chin [9].

About scarification as a form of tattoo scarring on the face, writing in 1881 the Polish geographer and botanist Rehman: quote... "I haven't seen him anywhere with the Zul, but I have encountered a few examples between Basuto's Kafers both in men and women. The incision was limited to the face, and depicted curved

patyk, a następnie po zagojeniu się rany w jego miejsce wstawiany jest najpierw owalny klocek, a po ostatecznym rozciągnięciu rany gliniany krążek, którego średnica może dojść do 35 cm. W celu ułatwienia noszenia krążka kobiety z plemienia Murs mają wybijane dwa dolne siekacze. W życiu codziennym nie noszą one jednak glinianych krążków przez cały czas, w wyniku czego dochodzi do zwisania dolnej wargi odsłaniającej brakujące uzębienie [9].

Skaryfikacja

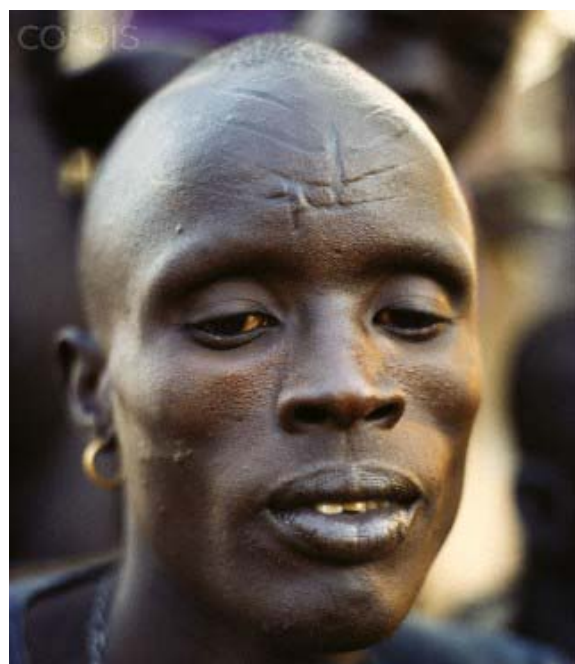
Skaryfikacja, czyli zdobienie ciała poprzez nacięcie, wypalanie bądź zadrapywanie skóry i późniejsze tworzenie się blizn tworzących określone wzory, podobnie jak tatuaż czy piercing, poprzez swój wzór odzwierciedlała charakter społeczności, jej miejsce geograficzne oraz kontekst kulturowy. Skaryfikacja jako przykład ceremonii (choć już zanikającej) występuje nadal w Republice Beninu (Afryka) - dzieciom na twarzy wycina się wzór taki sam jak u ich ojców. Wzory te mogą przebiegać od skroni poprzez czoło i nos bądź od nozdrzy pod brodą [9].

O skaryfikacji jako tatuażu bliznowym na twarzy pisał w 1881 roku polski geograf i botanik

lines diverging from the base of the ears to the cheeks. In one man I found a circle on each cheek; the lines were partly continuous and partly broken, and I couldn't make out any traces of coloration" end of quote [by 10].

The relationship of man with the world of nature and, above all, animals (patterns imitating fish bones, birds or crocodile skin) was present among many ethnic groups. Defining the identity of a given unit, the so-called tribal scars allowed for an easy and quick identification of the friend-enemy relationship as well as the way of expressing emotions. This type of facial modification can be observed among the Dinka (fan-shaped scars) and Nuer (horizontal forehead scars) tribes in South Sudan (**Figure 4**) [11].

Tribal scars as a way of identification, otherwise known as "ILA", were also spread among the Yoruba tribe (western part of Africa). They were usually of character horizontal and vertical lines running from the cheekbones to the jaw. One of the most characteristic sets of such characters was "Abaya" containing three or four horizontal characters (**Figure 5**) [12].

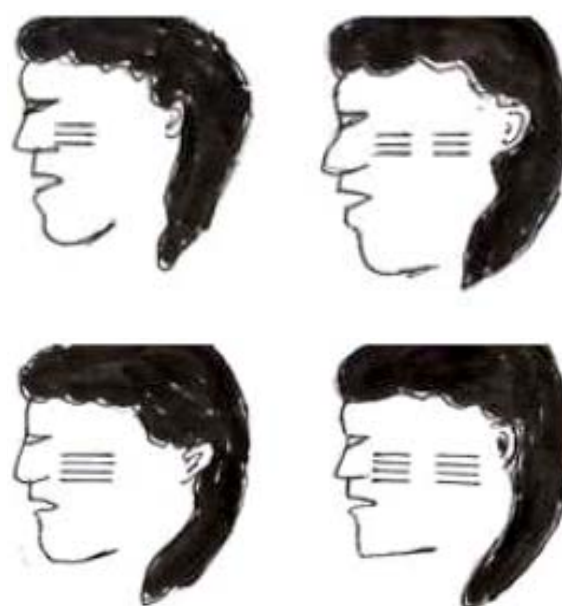
▲ **Figure 4.** A man from the Dinka tribe with scars on his forehead made during tribal initiation, <https://kwekudee-tripdownmemorylane.blogspot.com/2012/10/dinka-people-great-cattle-herders-of.html>

▲ **Rycina 4.** Mężczyzna z plemienia Dinka z bliznami na czole wykonanymi podczas inicjacji plemiennej, <https://kwekudee-tripdownmemorylane.blogspot.com/2012/10/dinka-people-great-cattle-herders-of.html>

Rehman: „Nie widziałem go nigdzie u Zulów, ale spotkałem kilka przykładów pomiędzy Kaframi Basuto, tak u mężczyzn, jak i u kobiet. Nacinanie ograniczało się do twarzy i przedstawiało linie krzywe rozchodzące się w kierunku promieni od podstawy uszu po policzkach. U jednego mężczyzny znalazłem na każdym policzku koło; linie bywały po części ciągłe, po części przerywane i nie mogłem dopatrzeć się śladów zabarwienia” [za 10].

Związek człowieka ze światem natury, a przede wszystkim zwierząt (wzory imitujące rybie kości, ptaki czy skórę krokodyla) obecny był wśród wielu grup etnicznych. Określające tożsamość danej jednostki tzw. blizny plemienne pozwalały w łatwy i szybki sposób na identyfikację relacji przyjaciel-wróg, a także umożliwiały wyrażanie emocji. Tego rodzaju modyfikację twarzy można zaobserwować wśród plemion Dinka (blizny w kształcie wachlarza) i Nuer (poziome blizny na czole) na terenie Sudanu Południowego (**Rycina 4**) [11].

Blizny plemienne jako sposób identyfikacji, inaczej zwane „ILA”, były rozpowszechniane

▲ **Figure 5.** Yoruba tribal marks. Source: Alo i Olasode, 2018

▲ **Rycina 5.** Znaki plemienne Yoruba. Źródło: Alo i Olasode, 2018

Scarification as a form of stigmatization was also present in medieval and modern Europe. Maisel recalls that stigma burned on the forehead or on the cheeks were to warn society in front of a dangerous person, breaking the social order like the cross of St. Andrew, which was burned on the forehead of tramps in the Netherlands. It should be remembered that this form of stigmatization could also play a protective function. An example of this stigmatization, introduced by Hungarian King Stephen, was the burning of the witch's cross sign with a heated church key on his forehead, which serves as a protection against the devil [by 10].

Extreme Forms of Modification

Extreme face modification in the form of the so-called „bagel head" has been present in the underground environment of Japan for some time. In 2012, for the first time, people who underwent the "bagel head" treatment appeared (**Figure 6**). This procedure consists in injecting a physiological salt under the skin of the forehead, forming a bulge after two hours, which is then formed by the person performing this procedure into a kind of bagel. This form of forehead modification lasts 6-24 hours after the end of the procedure, which is influenced by the time the saline is absorbed into the body [13].

także wśród plemienia Yoruba (zachodnia część Afryki). Miały one zazwyczaj charakter poziomych i pionowych linii przebiegających od kości policzkowych aż do szczęki. Jednymi z najbardziej charakterystycznych zestawów takich znaków była „Abaja" zawierająca trzy lub cztery znaki poziome (**Rycina 5**) [12].

Skaryfikacja jako forma piętnowania obecna była również w średniowiecznej i nowożytnej Europie. Maisel wspomina, iż piętna wypalane na czole lub na policzkach miały ostrzegać społeczeństwo przed osobą niebezpieczną, łamiącą ład społeczny, podobnie jak krzyż św. Andrzeja, który wypalany był na czole włóczęgom w Niderlandach. Należy pamiętać, iż taka forma piętnowania mogła również odgrywać funkcję ochronną. Przykładem takiej stygmatyzacji wprowadzonej przez króla Węgier, św. Stefana było wypalanie za pomocą rozgrzanego klucza kościelnego znaku krzyża czarownicom na czole pełniącego funkcję ochrony przed diabłem [za 10].

Ekstremalne formy modyfikacji

Ekstremalna modyfikacja twarzy w postaci tzw. „bagel head"(głowa bajgla) obecna jest od jakiegoś czasu w środowisku podziemnym Japonii. W 2012 roku po raz pierwszy pojawiły się osoby, które poddały się zabiegowi „głowy bajgla" (**Rycina 6**). Zabieg ten polega na wstrzyknięciu

▲ **Figure 6.** "Bagel head" treatment, <https://www.dailymail.co.uk/femail/article-2208051/Bagel-head-trend-Are-saline-injections-Japans-extreme-beauty-look-yet.html>

▲ **Rycina 6.** Zabieg „bagel head", <https://www.dailymail.co.uk/femail/article-2208051/Bagel-head-trend-Are-saline-injections-Japans-extreme-beauty-look-yet.html>

Interference with the appearance of the face as a form of self-harming behavior associated with the cleansing ritual has been observed in the Thai province of Phuket, where participants have cut their faces with swords as well as piercing them with sharp objects. This fragment is performed during the annual vegetarian festival held on the ninth lunar month of the Chinese calendar [14].

Summary

Practices related to modifying the body, including the face, have always been associated with the desire to express oneself and one's culture. The body, and most of all the face, was and still is a tool of communication for the rest of society. Throughout history, the human face has become a channel of communication a specific visual form of language with which he defined his social position, emphasized his attractiveness as well as defined the friend-enemy relationship.

Acknowledgements

Conflict of interest statement

The author declares no conflict of interest.

Funding sources

There are no sources of funding to declare.

References / Piśmiennictwo

1. Jakubowska H. Socjologia ciała. W: Ciało jako przedmiot rozważań socjologicznych. Wydawnictwo Naukowe Poznań 2009 UAM: 155-156.
2. Asscher EC, Bolt I, Schermer M. Wish-fulfilling medicine in practice: a qualitative study of physician arguments. *J Med Ethics*. 2012 Jun;38(6):327-331.
3. Klonowska J, Wiciński M, Żak J, Wołkowiec M. Historyczne i współczesne społeczno-kulturowe funkcje tatuażu. *ACM*. 2017;5(6):513-520.
4. Wasilweska J. Tatuaz jako znak przynależności. *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne*. 2017;107:351-372.
5. Sebbelov G. Maori Face-Tattoo. W: *The Museum Journal by University of Pennsylvania*. University Museum. Vol. III, Philadelphia, March, 1912, No 1, 15-18.
6. <https://emmafashionczw.wordpress.com/historia-piercingu>.
7. Mudry A, Pirsig W. The ear in the visual arts of ancient Egypt. *J Int Adv Otol*. 2007;3:81-89.
8. Nieradko A, Borzęcki A. The Importance Of Piercings In The Cultures Of The World. *J. Educ. Health Sport*. 2017;7(8):1040-1046.

pod skórę czoła soli fizjologicznej, tworzącej po upływie dwóch godzin wypukłość, która formowana jest później przez osobę wykonującą ten zabieg w rodzaj bajgla. Taka forma modyfikacji czoła utrzymuje się 6-24 godzin po skończonym zabiegu, na co ma wpływ czas wchłaniania się soli fizjologicznej do organizmu [13].

Ingerencja w wygląd twarzy jako forma zachowania autoagresywnego, związanego z rytuałem oczyszczenia, została zaobserwowana w tajlandzkiej prowincji Phuket, w której to uczestnicy dokonywali rozcinań mieczami swoich twarzy, jak również przekłuwania jej ostrymi przedmiotami. Zabieg ten przeprowadzany jest podczas dorocznego festiwalu wegetariańskiego, odbywającego się dziewiątego miesiąca księżycowego w chińskim kalendarzu [14].

Podsumowanie

Praktyki związane z modyfikacją ciała, w tym twarzy, od zawsze związane były z chęcią wyrażenia siebie i swojej kultury. Ciało, a przede wszystkim twarz, było i nadal jest narzędziem komunikacji dla reszty społeczeństwa. Twarz człowieka stała się kanałem komunikacji, swoistą wizualną formą języka za, pomocą którego określał on swoją pozycję społeczną, podkreślał swoją atrakcyjność, jak również relacje przyjaciel-wróg.

Oświadczenia

Oświadczenie dotyczące konfliktu interesów

Autor deklaruje brak konfliktu interesów w autorstwie oraz publikacji pracy.

Źródła finansowania

Autor deklaruje brak źródeł finansowania.

9. Kulak P, Kulak-Bejda A. Specyficzne metody ozdabiania ciała. W: *W Drodze do Brzegu Życia*. T. 11, 2013, Białystok, Uniwersytet Medyczny. Wydział Nauk o Zdrowiu. Pod. Red. Krajewska-Kulak E, Łukaszuk CR, Lewko J, Kulak W. 539-574.
10. Wdowiak L, Parafiniuk M, Szlagowska A. Skaryfikacje. W: *Zarys Historii Ozdabiania Ciała*. pod. red. Wdowiak L. Wyd. PUM. 2017:99,113.
11. Garve R, Garve M, Türp JC, Fobil JN, Meyer CG. Scarification in sub-Saharan Africa: social skin, remedy and medical import. *Trop Med Int Health*. 2017 Jun;22(6):708-715.
12. Alo AG, Olasode OA. Origin, Types and Cultural Significance of Tribal Marks Amongst The Yoruba Tribe. *NJD*. 2018 June;8(1):7-10.
13. Bosmia AN, Griessenauer CJ, Tubbs RS. The "bagel head" cosmetic modification: myths and medical complications for dermatologists to consider. *Dermatol Pract Concept*. 2013;3(3):3-6.
14. Kulik A. Autoagresja. Różne konteksty. Leczenie. W: *Zranione ciało - zraniona dusza* Samookaleczenia u dzieci i młodzieży. Materiały z konferencji dla rodziców, pedagogów, psychologów i terapeutów Gliwice, 9 lutego 2019 r. pod. red. Golbik-Madej E. 2019, 9.